

NICOLAS MALEBRANCHE (1638. – 1715.)

Ivan Macan

SADRŽAJ

1. ŽIVOT I DJELA

2. TEORIJA SPOZNAJE

2.1 Narav ideja

2.2 Porijeklo ideja

2.3 Spoznaja opstojećih stvari

3. METAFIZIKA

3.1 Bog stvoritelj

3.2 Stvoreni svijet

ZAKLJUČAK

1. ŽIVOT I DJELA

Nicolas Malebranche filozof je koji je okazionalizmu dao oblik zaokruženog sustava. Uobičajeno se njegova filozofija naziva ontoogizmom, iako se taj naziv koristi i za jednu struju katoličke filozofije u 19. st., koja se dakako, pozivala na Malebranchea. Temeljno im je načelo zajedničko: ontološki prvo ujedno je i prvo spoznato; red spoznavanja mora odgovarati ontološkom redu. No, njegov ontologizam valja gledati u tijesnoj vezi s okazionalizmom koji dokida svako djelovanje kod stvorenja, pa onda i spoznavanje kod čovjeka i svodi ga na Boga koji je u svakom djelovanju uzrok. No, ontologizam i okazionalizam su samo dosljedni rezultat Descartesovog racionalističkog mišljenja koje je kod Malebranchea još povezano s augustinovskim mišljenjem, a predstavlja jedan zanimljiv međustupanj između Descartesa i Spinoze.

Malebranche se rodio u Parizu 6. kolovoza 1638., studirao je filozofiju u kolegiju de la Marche i teologiju na Sorbonni, stupio 1660. u oratorij koji je osnovao kardinal Berulle te je 26. rujna 1664. zaređen za svećenika. U pariškom je oratoriju bio upoznat s duhovnom baštinom sv. Augustina i u atmosferi augustinizma, dosta udaljenoj od skolastike i jansenizma, polako se formirao i razvijao svoj duh velikog metafizičara. Studirajući Sveto pismo, hebrejski i rabinsku literaturu otkrio je svoj filozofski poziv tek preko Descartesovog *Traktata o čovjeku*, a čitanje tog djela toliko ga je okupljalo da je, prema svjedočanstvu jednog subrata, „uzrokovalo tako žestoko lupanje srca da je morao prekinuti čitanje i malo se odmoriti. Četiri je godine meditirao i proučavao Descartesova djela. Taj mu je studij dao takvu čežnju za filozofijom utemeljenom na jasnim i odjelitim idejama da se odrekao svakog drugog studija i posvetio se samo tome. Osobito je bio sklon fizici s velikom dispozicijom da

izvodi ekperimente, ali se na kraju je potpuno predaje proučavanju metafizičkih i moralnih istina.

Metafizičke su istine nekako uvijek bile prve u njegovu mišljenju. Ipak, smatrao je da se Descartesova filozofija mora nadopuniti, osobito što se tiče biti stvari, prirode ideja te vječnih istina. Zato se uvijek vraćao na Augustina uviđajući da se njegova nauka slaže s Descartesovim postavkama. Uzvišena metafizika Augustina kao da je bila stvorena za Descartesovu fiziku. Tako je počeo pisati svoje misli te polako nastaje njegovo glavno djelo: *Istraživanje istine (La recherche de la Verité)*. No, pisao je i druga djela poput *Rasprave o prirodi i milosti*, *Kršćanske meditacije*, *Rasprave o moralu*, *Rasprave o metafizici*, *Rasprave o smrti*, *Rasprave o čistoj ljubavi*, *Rasprave o Božjem opstojanju*. Konačno, Nicolas Malebranche umire u noći 13. listopada 1715. u 78. godini života.

Malebranche se oduševio za novu kartezijsku filozofsku metodu i dao se na pomno proučavanje kartezijskih spisa. No Descartes mu nije bio dovoljan. Tražio je dopunu kroz Augustina. Želio je povezati kartezijsku fiziku i augustinsku metafiziku u cjelinu kršćanske filozofije. Razvio je svoju filozofiju u svom glavnom djelu *La recherche de la Verité* (1674/75). Knjiga je izazvala i divljenje i oštru oporbu, pa se time pokazalo da su obrađivani problemi bili aktualni. Uz to djelo došao je još niz metafizičkih, etičkih i religioznih spisa. Premda svećenik, oratorijanc, Malebranche nije mogao oduševiti crkvene krugove za svoju filozofiju.

Pojam Boga, koji je već kod Descartesa postao jamac za spoznaju istine, kod Malebranchea postaje oslonac i središnja točka svemira. Njegova slika o svijetu je krajnje teocentrična, ukoliko se sav bitak i sve zbivanje gleda u neposrednom odnosu s Bogom. Sav je bitak stvoren od Boga i on ga u bivovanju uzdržava; svako zbivanje Bog neposredno pokreće, svako spoznavanje, ukoliko je jasno i odjelito, odvija se u Bogu, svako djelovanje je zapravo Božje djelovanje. Malebrancheu je religija zapravo prava filozofija.

S tog polazišta dobiva i problem kauzalnosti osobito rješenje koje u Bogu gleda jedini uzrok. Svako djelovanje gleda se tu kao neka nadmoćna snaga i premješta se u Boga. On je uzrok našeg bitka i našeg trajanja, naših pokreta, naših osjećanja i naših voljnih kretanja. Sve je prožeto djelatnošću Božje moći. *Deus solus re vera causa est eorum omnium, quae sunt vel fiunt; creaturae autem non sunt nisi causae occasionales*. Kao pristalica mehanicističkog tumačenja prirode on nije mogao tijelima pripisati nikakve vlastite moći niti ih je mogao vidjeti kao proizvodne uzroke.

Dakle, ne mogu ni tijela ni duhovi djelovati. Pa i najviši među stvorenim duhovirna potpuno su bez snage. Potrebno im je za spoznaju Božje rasvjetljenje, za osjećanje potrebno im je Božje modificiranje. Ne mogu ništa htijeti ako ih Bog ne pokrene prema dobrom općenito, tj. prema samom sebi. Oni mogu doduše ono djelovanje koje im je Bog podario okrenuti i prema drugim predmetima, ali to nije moć u pravom smislu. Ljudi mogu ljubiti samo jer Bog želi da

oni ljube jer je njegova volja djelotvorna.

Takvom nazoru Malebranche daje sljedeće opravdanje: neko tijelo ne posjeduje aktivnost i ne može biti uzrokom, samo od sebe ne može proizvesti ni kretanje ni svjesne sadržaje. Aktivnost, snaga, uzročnost dolaze samo od Boga. Pravi uzrok je kreativan uzrok, a kreativan je samo Bog. Kad bismo čovjeku pripisali snagu, uzrokovanje u pravom smislu, u koje je uključeno i stvaranje i uništavanje, značilo bi to njegovo pobožanstvenjenje. Prelaz od jednog kretanja na drugo slijedi jedan zakon, a taj je zakon božanski čin volje. Da čovjek ne posjeduje nikakvu sposobnost djelovanja, odrazuje se i na odnos duše i, budući da se utjecaj kod djelovanja ne može protumačiti sa strsne duše ni sa strane tijela, cijelo se uzrokovanje svodi na svemoćnu Božju volju. Bog proizvodi prilikom (*occasione*) tjelesnog procesa odgovarajući proces u duši i prigodom voljnog procesa odgovarajući tjelesni pokret. Sve je od Boga uzrokovano jer je jedino on pravi, aktivni i stvarateljski uzrok. Sve drugo ima samo okazionalno uzrokovanje. Za Malebranchea je čak i ljudska volja samo *causa occasionalis*.

Očito je da takva teorija ima vrlo sumnjive konsekvencije. Tu su isključene tzv. *causae secundae*, a Bog je postao svemoćan i svedjelujući te on svojom snagom gotovo da sasvim potiskuje stvorenja. Prema Malebrancheu, Bog je dao početni udarac i njime sve već tako uredio da čitav svemir po tome djeluje. To je nešto slično prestabiliranoj harmoniji o kojoj govori Ledmiz. Dakako, tu se postavlja pitanje kako se Bog može osloboditi od krivnje kad se radi o nekom grešnom djelovanju.

2. TEORIJA SPOZNAJE

Jedna od najpoznatijih i najkarakterističnijih Malebrancheovih teza je njegova teorija "vizije u Boga". To je središte i njegove teorije spoznaje, a on ju je stavio pod autoritet sv. Augustina. "Priznajem i ističem da je sveti Augustin onaj kojem dugujem osjećaj što sam napredovao u naravi ideja."

2.1 Narav ideja

Polazište Malebranchea je razlikovanje između osjećaja i ideje. Osjećaji su modifikacije naše duše, drugim riječima, oni su "subjektivni" i ne predočuju stvarnosti. Dalje, u skup osjećaja Malebranche ubraja osjete. Njihova vrijednost s teoretskog gledišta je nikakva. Njihova uloga je isključivo praktična. Oni čovjeka upućuju na ono što je korisno potrebno za tjelesni život. Ideja je jedini objekt koji je neposredno nazočan u duhu. Ona je po definiciji "objektivna", ona je spoznatljiva stvarnost koja je bez sumnje prisutna, imanentna duhu, ali koja je za njega u isti čas i transcendentna jer mu se opire i potpuno se od njega razlikuje. Na primjer, bit "trokuta" o kojem mislim je u meni, ali ona nije ja.

No o čemu imamo ideje? Nemamo ideje ni o svojoj duši ni o Bogu. To je točka na kojoj Malebranche ispravlja Descartesa i sav kartezijanski sustav. Mi ne spoznajemo bit svoga duha, o njemu nemamo nikakva osjećaja. A nemamo ni ideje o Bogu. Unutrašnje iskustvo kao da demantira njegovu tezu, ali za Malebranchea to nije stvar činjenice nego prava; drugim riječima, nemoguće je da bismo imali ideju Boga. Jer, "ništa ograničenog ne može predočivati neograničeno". Jedine ideje koje imamo imaju kao svoj predmet protežnost. Radi se očito o "spoznatljivoj protežnosti", geometrijskom prostoru. I ovdje Malebranche prihvaća i čak ističe Descartesov matematizam i tako svaku moguću znanost svodi na geometriju.

2.2 Porijeklo ideja

U djelu *Recherche de la Verité* Malebranche dolazi do svoje teorije o viziji u Bogu uklanjajući sukcesivno četiri hipoteze. Ideja nije produkt apstrakcije iz osjetilnog, jer Aristotel pretpostavlja da stvari djeluju na duh dok je to neshvatljivo i nemoguće. Ideja nije ni naš proizvod, jer razum ima čisto pasivnu funkciju, dok je jedina aktivna funkcija volje u nama, a voljom očito ne proizvodimo ideje. Ideje nisu upisane u našoj biti niti izvedene iz naše biti, jer nismo stvaratelji inteligibilnih stvari. Konačno, ideje nisu proizvedene ni od Boga niti od njega upisane u nas od početka.

Ostaje, dakle, mogućnost da ideje vidimo u Bogu. Teorija vizije u Bogu rezultira iz eliminacije svih drugih hipoteza. Ona se, nadalje, izravno dokazuje augustinskim argumentom "vječnih istina": ideje su vječne i nužne: one ne mogu imati svoj dovoljan razlog u ljudskom razumu, nego se mogu temeljiti jedino na samom Bogu. Malebranche je tu svoju teoriju morao braniti osobito pred napadima Arnaulda. Tu se, naime, radi o prirodnoj viziji bit(nost) i u Bogu. Ne radi se o viziji Boga kakav je on sam u sebi ili licem u lice, jer takvo gledanje je *visio beatifica*, ona je svrhtunaravna i pretpostavlja milost koja narav diže u transcendentni red. Uostalom, sasvim je jasno da nijedan čovjek, pa ni matematičar, nije blažen. Ipak, postoji gledanje Boga, ne u njemu samome, nego samo "ukoliko ga mogu participirati ograničena stvorenja, to je intuicija na ograničene načine ili moduse na koje se može participirati na Bogu. Dakle, čitava stvarnost je participacija Božje biti, a biti su samo moguće participacije Boga.

Prema tome, Bog je prvi objekt ljudskog spoznavanja. To stajalište se općenito zove "ontologizmom", kojeg je prije Malebranchea prihvaćao i sveti Bonaventura. Pojavio se kasnije u 19. st. u Italiji kod Giobertia i Rosminia.

2.3 Spoznaja opstojećih stvari

Idejama spoznajemo esencije (bitnosti). Ostaje pitanje kako spoznajemo egzistencije tj. ono što stvamo postoji. Treba razlikovati tri slučaja.

1. *Za spoznaju Boga*, Malebranche se okreće Descartesovu ontološkom dokazu, modificirajući ga i produbljujući. Njegova je formula ova: "Ako mislimo na Boga, nužna je da on postoji." Nemamo ideje o Bogu, pa se tu ne radi o nekom dokazu a priori, nego o nekoj tamnoj intuiciji opstojnosti neizmjernog.

2. *Opstojnost duše* spoznaje se osjećajem. Osjećaj je subjektivan pa nam ne omogućuje da spoznamo nešto izvanjsko, ali ima apsolutnu vrijednost kad se radi o egzistenciji subjekta. Duh ima svijest da postoji. On dohvaća svoju egzistenciju, a da nema ideje o svojoj esenciji. Tako Malebranche na svoj način prihvaća *cogito*.

3. *Opstojnost tjelesnih stvari* predstavlja najteži problem. Osjete Malebrache stavlja u kategoriju osjećaja, a smatra nemogućim da bi duh izišao iz sebe i okrenuo se stvarima. Osjeti su, dakle čisto subjektivni, a njihova vrijednost otkrivanja svijeta jednaka je ničtici. Ideje koje nam predstavljaju protežne predmete i njihova određenja ne mogu preći granicu biti ili mogućnosti. Prema tome, opstojnost svijeta ne može se dokazati. Štoviše, nije samo da se ne može dokazati egzistencija svijeta, nego se čak može dokazati da nije moguće dokazati tu opstojnost.

Što nam onda osigurava egzistenciju materijalnog svijeta? Najprije instinkt. Imamo vrlo veliku sklonost vjerovati kako stvari koje osjećamo doista postoje. Ta je vjera dovoljna za praktični život. No, sigurnost nam u tome daje kršćanska objava. Sigurni smo da postoje tijela budući da nas Biblija uči da je Bog stvorio nebo i zemlju. Filozofija prepuštena samoj sebi išla bi ravno u idealizam i od tog se grebena ona može spasiti samo vjerom.

No, eto još jedne poteškoće: objava je sadržana u knjizi koja pripada materijalnom svijetu za koji ne znamo postoji li i prije objave. Kako izići iz tog kruga? Kao filozofi najprije se nalazimo pri samim prividima. Ali oni, sučeljeni s onim što nas ta filozofija uči o Bogu, vode me do samog praga vjere. Tek što sam izvršio čin vjere, "gle, svi se moji prividi pretvaraju u stvarnosti."¹

3. METAFIZIKA

Malebranchova metafizika pokriva samo malen dio onog što danas mislimo pod tim terminom, jer potpuno pušta po strani istraživanje bića kao bića, njegovih najopćenitijih zakona i temeljnih vrsta. On se jedino bavi Bogom stvoriteljem i stvorenim svijetom.

3.1 Bog stvoritelj

¹ »Voilà, toutes mes apparences changes en realites«

I razum i vjera uče nas da je svijet stvoren od Boga. Čin stvaranja je slobodan Božji čin, jer Bogu ništa više ne treba. Motiv stvaranja je Božja slava jer Bog može ljubiti samo sebe, a posljednja svrha stvaranja je dati sebi najveću moguću slavu. Iz toga slijedi prikladnost Utjelovljenja koje jedino omogućuje svijetu da dadne Bogu dostojnu slavu. To su klasične ideje kršćanske teologije. Malebranche je svrstava u franjevačku teološku struju koja smatra da bi do Utjelovljenja došlo i bez Adamova grijeha.

Na drugom mjestu stoji misao da Bog stvara najbolji mogući svijet zbog svoje mudrosti i dobrote. To je čisti optimizam. No nasuprot Augustinu, za kojeg su zla nužna da bude sklad u svemiru, i nasuprot Leibnizu, prema kojem je Bog morao stvoriti najbolji mogući svijet, Malebranche smatra da je naš svijet daleko od toga da bude savršen ako ga promatramo u njemu samomu, pa je Bog mogao stvoriti i bolji svijet. No, treba prije svega gledati na Božju slavu, jer Bog ne čini ništa osim s ciljem da očituje svoje savršenstvo. Slava se, dakle, ne nalazi samo u završenom djelu, nego i u načinu kojim je djelo izvršeno. Malebrancheova je teza ova: Bog nije mogao učiniti bolje a da ne dokine jednostavnost i božanstvenost svojih putova. "Nemojte misliti da je Bog htio apsolutno učiniti najsavršenije djelo koje je mogao, nego samo najsavršenije u odnosu prema načinima koji su za njega najdostojniji." Iz toga proizlazi prikladnost otkupljenja, jer on iz najvećeg zla izvlači najveće dobro. Najveće zlo je grijeh, ali Krist je iz njega izvukao najveću slavu za Boga.

Konačno, Bog u svojoj providnosti upravlja sve stvari najjednostavnijim načinima (putovima), ili "općim voljama". To se izvodi iz njegove mudrosti, jer nije prikladno da umjetnik mora trajno popravljati (retuširati) svoje djelo. Bog se ne spušta u "pojedinačne volje", osim kad to iziskuje dobro. To je onda dokidanje prirodnih zakona, dakle, čudo. Jedino nas vjera uči da Bog tako zahvaća u svijetu.

3.2 Stvoreni svijet

Gledamo li stvaranje sa strane stvorenja, vidimo da stvorenja ovise o Bogu u njihovu bitku i u svakom trenutku njihove egzistencije. To nije originalna ideja. No, Malebranche uvlači Božji "konkurzus" svake stvorene djelatnosti u "konservaciju" stvorenja, da bi tako zaniijekao da stvorenja mogu vršiti bilo kakvu djelatnost (okazionalizam).

Ta je teorija dosta neodređena, ali ona se izvodi iz principa da moramo stvari prosuđivati ne po svojim osjećajima, nego po svojim idejama. Jasno je da tijelo ne može djelovati na duh i duh na tijelo. Nikakva odnosa nema između misli i protežnosti. Zatim a to je glavno, tijelo može djelovati na drugo tijelo, što je također očito. U nekoj protežnosti ne nalazimo nikakva počela djelovanja, nego samo "pasivnu sposobnost primanja raznih oblika". Tako je Malebranche odbacio Aristotelov pojam naravi. Konačno, posljednji korak: svaka djelatnost, kako god malena bila, pretpostavlja nešto neizmjerljivo i božansko. Ustvari, djelovati znači proizvoditi neki novi bitak, nešto što nije još postojalo; konačno, to znači stvarati. A stvarati

je Božja vlastitost. Učiniti da neka stvar prijeđe iz ništavila u bitak traži neizmjeru moć. Zaključak: jedini pokretač je Stvoritelj.

Što onda reći o očitim stvarima? Dovoljno je pripustiti da Bog, snagom jedne "opće volje", svoje djelovanje povezuje s prilikama, situacijama stvorenja. On stvara učinak prilikom modaliteta koji se nalazi u uzroku. Želim pokrenuti svoju ruku, i Bog je pokrene. Jedna biljarska kugla udara drugu, i Bog je stavlja u pokret. Svaki drugi način gledanja čini stvorenja neovisnima od Stvoritelja (*Entretiens*, X).

Djelotvornost drugotnih uzroka, djelatnost stvorenja, njihova uzročnost glavna je i teška točka u kartezijanskoj metafizici. Ako se, naime, bit stvari svode na protežnost, onda to logički vodi prema tome da im se uskrati sva aktivnost. Možemo, dakle, birati između tri rješenja: svu aktivnost pripisati Bogu (Malebranche), odbaciti kartezijanski zamišljaj i rehabilitirati Aristotelove supstancijalne forme (Leibniz). Konačno, možemo i zanijekati svaku vrstu uzročnosti (Hume).

S obzirom na opći argument da djelovati znači stvarati, da bi stvor obdaren aktivnošću bio neovisan o Bogu, možemo reći da taj argument ne može proći na ispitu. Sigurno, stvarati je vlastito Bogu. Stvorenje ne stvara ništa, nego samo preoblikuje predegzistentnu materiju dajući joj vlastitu formu. Čineći to, onda ono u svakom času ovisi od Božjeg djelovanja koje zovemo "concurus", jer sve što jest dolazi od Boga. Na isti način na koji Bog daje bićima bitak, da egzistiraju, na isti im način daje da djeluju, na način na koji djeluju. Božje djelovanje je transcendentno.

Što se tiče same teme valja istaknuti: budući da djelovanje slijedi bivovanje, ako dokinemo djelovanje, postoji velika opasnost da dokinemo i bivovanje. Ako stvorenja ne djeluju, možemo pitati egzistiraju li? Ako jedino Bog djeluje, ne egzistira li onda samo Bog? U okazionalizmu postoji neka sklonost prema panteizmu. Dakako da Malebranche to potpuno odbija, jer je za Spinozu imao samo prezir i smatrao ga je ateistom.

Među stvorenjima *čovjek* zaslužuje posebnu pozornost. On je tijelo i duša. No tijelo i duša su dvije supstancije bez komunikacije, bez izravnog odnosa i interakcije. Bog u duši proizvodi neki osjećaj prilikom nekog pokreta u tijelu, i u tijelu proizvodi taj određeni pokret prilikom te određene misli.

U toj je metafizici delikatan problem slobode. Malebranche je, dakako, ne poriče. Ona je objekt "unutrašnjeg osjećaja". On je shvaća gotovo kao i sveti Toma. Bog volju pokreće prema dobru općenito. No, kako nijedno pojedinačno dobro ne može zadovoljiti njezinu težnju, ona se uvijek osjeća "u pokretu da ide dalje"; ona je, dakle, slobodna i njezina se sloboda sastoji u njezinu pristanku. No taj pristanak volje ne može biti pozitivan čin, to je "jednostavan odmor" (*simple repos*), predah u neograničenoj težnji prema dobru.

Sa slobodom dolazimo i u moralnu sferu. Malebranchov moral je očito kršćanski moral. Njegovo je načelo ljubiti Boga, tj. dati svoj pristanak onom pokretu kojim nas on nosi prema sebi. U tome se bitno sastoje red, pravda i vrlina. No, nakon istočnog grijeha krepost nije moguća osim posredstvom milosti. Malebranche se također opredjeljuje u gorućim teološkim raspravama svoga vremena. Oslanjajući se na Augustina on odbacuje i pelagijanizam i kalvinizam i janzenizam. Ne veže se ni na tomizam i iskreno kaže: "tu ništa ne razumijem". Na to delikatno pitanje on primjenjuje svoju metodu jasne ideje. Razlikuje milost svjetla koje rasvjetljuje razum i milost osjećaja koji pokreće volju. Pomiruje djelotvornost milosti i slobodu teorijom pristanka. Predestinaciju tumači teorijom općih volja. Kristu dodjeljuje ulogu okazionalnog uzroka u podjeljivanju milosti. To je originalna ideja, ali ona nije privukla pozornost teologa.

ZAKLJUČAK

Promatrana kao filozofija, Malebranchova misao je neujednačena: logički se priklanja bilo Berkeleyu, bilo Spinozi. Ona naginje prema idealizmu, i to iz dva stava:

1. osjeti su samo stanja svijesti i ne daju nikave evidencije o egzistenciji tjelesa;
2. razum dohvaća samo bitnosti i ne daje nikakva dokaza za opstojnost svijeta.

Ona naginje prema panteizmu, jer budući da su stvorenja bez djelatnosti, stalno su u opasnosti da nestanu.

Malebranche se iz tih dviju katastrofa spašava vjerom koja nas uči o stvaranju, tj. učenju prema kojem istovremeno vrijede i postojanje svijeta i Božja transcendencija. Njegova filozofska pozicija je dakle slaba, ali Malebranche ionako ne dopušta autonomiju filozofije. Za njega je normalno i neizbježno da se ona ne zatvori sama u sebe.